

A T 43495 számú, „Görög városok a római Nyugat-Kis-Ázsiában: Asiai provincia igazgatása és Bithynia-Pontus nyugati fele az Antoninusok idején” CÍMET VISELŐ OTKA-PROJEKT KUTATÁSÁNAK SAKMAI ZÁRÓJELENTÉSE

**Első rész: A KUTATÁS EREDMÉNYEI:
RÉSZLETES JELENTÉS**

**I.: A PROJEKT CÉLKITŰZÉSEI
– A TÉMAFELVETÉS, ill. A TÉMA KIDOLGOZÁSÁRA TETT KÍSÉRLET
JOGOSULTSÁGA (I.1-2.).**

(I.1.) Már 2002-ben elfogadott pályázati anyagomban (a *MUNKATERV*ben) is utaltam arra, hogy az Imperium Romanumon belüli Kelet kutatása – talán az egyedüli Aegyptus részbeni kivételével – a mindenkor magyar ókortudomány mostohagyermekének számított. A témában magyar nyelven rendelkezésünkre álló egyetlen összefoglaló jellegű munka meglehetősen régi. Emellett pedig – ahogy a mű eredeti kiadásának, illetve magyar nyelvre történt fordításának éveiből is érzékelhető – számos szemléleti problémával terhelt: A. B. *Ranovics*, A római birodalom keleti tartományai, Budapest, Akadémiai kiadó, 1956 (orosz eredeti: 1949). De mindezeket túl az ott közölt anyag egésze a feldolgozás szempontjait, vagy megjelenítésének metódusát tekintve sem felel meg a jelen kor igényeinek. Ez a megállapítás értelemszerűen *Ranovics* munkájának a vizsgálatunk tárgyává tett nyugat-kisázsiai régió tartományaira is vonatkozik.¹ Közelebbről: az egykori Pergamoni királyság területeiből kialakított *Asia* provincia bemutatására, amely a maga közel háromszáz városi közösségével az egész birodalom egyik legfejlettebb területének számított (44-89.);² a római hatalomtól mesterségesen létrehozott

¹ Közel kortársi összehasonlításképpen vö. ehhez A. H. M. *Jones* két, megannyi részletében ma is haszonnal forgatható munkáját: *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1937 (változatlan utánnomásban legutóbb: 1998) és uő., *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1940 (azóta több, változatlan utánnomásban). Egy további példa: D. *Magie*, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ* Vols. I-II, Princeton 1950.

² Az *Asia* provincia területén található önkormányzatú városi közösségek (polisok) száma már a Kr. u. első század végén 284-re tehető. Összehasonlításképp: ugyanekkor 150 – belső igazgatásában önállósággal bíró – városi közösség, illetve *civitas* osztozott Makedónia provincia területén. A szomszédos Thrákiában még a második század elején is mindössze 23 város volt, Kis-Ázsia északi területein pedig – mindent egybevetve – 30 vagy 35 polist tudunk csak kimutatni. Meg kell azonban állapítanunk, hogy még az Antoninus-kori *Asia* provincia sem mutat egységes képet. A fejlett partmenti területek mellett (a görög gyarmatosítás időszakától fogva zömmel ide összpontosultak a kisebb s nagyobb városok) a tartomány belső, kevésbé fejlett régióiban a hellénizáció folyamatától is csak kevésbé érintett népcsoportok éltek. Ennek az egykori nyelvét részben még megőrző, s a térségben őshonosnak számító lakosságnak a kizsákmányolása révén gazdagodtak meg, s virágoztak fel újra a Kr. u. I-II. század fordulóján a partmenti görög városok. Ugyancsak a tartomány kevésbé fejlett régióiban élő lakosságot sújtották leginkább a gyakori földrengések következményei, valamint a spekulációval is súlyosbított gabonahiány folytán újra meg újra fellépő – az antik városi közösségek egyik állandó problémáját jelentető – éhínségek is: l. pl. Tertull(ianus), *Apol(ogeticum)* XL,2.

kettős tartományra, a későn hellénizálódó – s így csak kevés várossal rendelkező, de a polis-lét századok hosszú során át kiformalódott klasszikus tradícióit ott is jórészt nélkülöző – *Pontus-Bithyniára* (90-109.); s végül vonatkozik az ugyancsak mesterséges egyesítés eredményeként létrejött, nyugati felét, *Lykiát* tekintve pedig a térségben végbement akkultúráció egyik eklatáns példájának tekinthető *Lycia et Pamphylia* provincia Ranovics művében történő tárgyalására is (110-122.).³

(I.2.) Egy megfelelően megírt, szemléletében és anyagában egyaránt modern összefoglalás hazai szükségessége tehát vitán fölüll áll. Egy ilyen, a Kr. u. I-III. századi római Nyugat-Kis-Ázsia görög városi közösségeinek történetét (mindenekelőtt gazdaság- és társadalomtörténetét) sokoldalúan megjeleníteni kívánó monografikus feldolgozás nyilván a hazai felsőoktatás hasznos segédkönyve lehetne. Formailag mindez egy 300-350 oldal terjedelmű, legalább két ívnyi műmelléklettel ellátott munka keretein belül lehetne megvalósítható. Maga a projekt pedig, legalábbis néhány aspektusában, alkalmas arra, hogy a magyarországi óorkutatás itt is kapcsolódhasson a nemzetközi kutatás főbb áramlataihoz. (Részletesebben l. ehhez a II.5. szakaszt.)

(I.3.) A szélesebb olvasóközönséghez is szólni kívánó monográfia elkészítéséhez – terjedelme, stílusa és az ott tárgyalt anyag bemutatásának más metódusai miatt – mindenekelőtt S. *Mitchell* két kötetes feldolgozása szolgált mintával: *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor I-II*, Oxford 1993. Vol. I: *The Celts of Anatolia and the Impact of Roman Rule*; Vol. II: *The Rise of the Church*.⁴

KÖZELEBBI CÉLOK A PROJEKTEN BELÜL (I.3.). A KUTATÁS BÁZISA ÉS A MEGVALÓSÍTÁSHOZ FELHASZNÁLT MÓDSZEREK (I.4-5.).

(I.3.) A tervezett munka legfőbb feladata mindenekelőtt a Birodalom egyik legfejlettebb területének számító Nyugat-Kis-Ázsia városi közösségeinek bemutatása lenne (igazgatástörténet, a helyi autonómiák megvalósulása a római hatalom keretein belül stb.). Mindezek bemutatása során egyúttal bepillantást is nyerhetünk a régióban élő – etnikailag még a Kr. u. II. század derekán is meglehetősen vegyes képet mutató – lakosság mindennapjaiba. A rendelkezésünkre álló primér és szekundér források részbeni újraértékelésével mindez hasznos információkat szolgáltathat a területen már igen korán megjelenő keresztény közösségek történetének vizsgálatához is. (Az ide vágó korábbi megállapítások egy részének újraértékelése, megítélésem szerint, több mint kívánatos. Vö. ehhez a II.3. szakaszt.)

(I.4.) A feladat elvégzése a lokális érmelés – kiegészítő jelleggel történő – vizsgálata mellett, főként a térségben előkerült nagy számú felirat – gyakorta összehasonlító – elemzésével történik. Ez utóbbiakhoz l. külön az IGRR

³ MEGJEGYZÉS: *Lycia-Pamphylia* kettős tartomány nyugati felének, *Lykiának* a projektbe való felvételé már az anyaggyűjtés időszakában bekövetkezett új fejleménynek tekinthető. Okaihoz l. lentebb a II.4. szakaszt.

⁴ MEGJEGYZÉS: Szinte szó szerint csupán mintával, hiszen – mint az első kötet bevezető része is sejteti – a szerző érdeklődésének homlokterében az Anatóliai-fennsíkon megtelepedett kelták története (I,11 skk.), ill. a róluk elnevezett „félbarbár ország”, *Galatia* vidékies életének számos sajátossága (I,163 skk. és passim) áll.

[Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes]; a SIG³ [Syllogae Inscriptionum Graecarum] és a SEG [Supplementum epigraphicum Graecum] köteteit, valamint a MAMA [Monumenta Asiae Minoris antiqua]; a TAM [Tituli Asiae Minoris] és az IK [Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien] tematikus feliratkatalógusait (stb.). Kiegészítő jelleggel ugyancsak felhasználtam az OGIS [Orientis Graeci Inscriptiones Selectae], a CIL [Corpus Inscriptionum Latinarum], ill. ILS [Inscriptiones Latinae Selectae] feliratgyűjteményeit.

A téma jobb megértéséhez nélkülözhetetlen segítséggel szolgálnak még a régió városi közösségeinek mindennapi életére is gyakorta utaló rhétorok munkái: l. külön. a nyugat-kis-ázsiai térség szülötteinek, Dión Chrysostomosnak vagy később Aelius Aristeidésnek a városi élet közszereplőire utaló passzusait. De mindenekelőtt l. beszédeknek azon szakaszait, amelyek részletesebben is megjelenítik a római hatalomnak és a helyi vezetőrétegnek egyaránt kiszolgáltatott szegény városi lakosság helyzetét. További hasznos információval szolgálnak a feladat elvégzéséhez az egyházi szerzők munkáinak azon helyei, amelyek hosszabban taglalják, vagy rövid utalás formájában említik meg a városokon belül velük együtt élő „pogány” lakosság életvitelének egyes sajátosságait. A nélkülözhetetlen prosopographiai kutatás bázisát továbbra is a PIR, ill. a PIR² kötetei [Prosopographia Imperii Romani saec.I–III] biztosítják.

II.: A PROJEKT EDDIG MEGVALÓSULT EREDMÉNYEI – A VIZSGÁLT TÉMÁK (II.1-3.) ÉS A KUTATÁS FOLYAMATA (II.4-6.)

ELŐTANULMÁNYOK A PROJEKTHEZ (A MUNKATERV ELFOGADÁSA ELŐTT A TÉMÁBAN MEGJELENTETETT TANULMÁNYOK)

(II.1.) A projektben megjelölt téma kidolgozása részben egy korábban megjelent munkám egy hosszabb részletén alapul: „*Szabadság idegen fennhatóság alatt*”: önkormányzatú görög városok a római Nyugat Kis-Ázsiában – Asia provincia igazgatása és Bithynia-Pontus tartomány nyugati felének városi közösségei az Antoninusok idején. Ez, a projekt témájának egészét meghatározó, s annak kidolgozásához egyfajta vezérfonalként is szolgáló tanulmány egy, az OTKA támogatásával megjelentetett tanulmánykötet (P042281 [2002]) része. Mint ilyen, két önálló, ám egymással szorosan összefüggő részből áll: *Első rész: A tartományok kialakítása és belső viszonyaik* (159-183 skk.) *Második rész: Önkormányzatú városok a Birodalmon és a tartományokon belül. A városok belső viszonyai* (186-230.). Mindehhez két függelék is csatlakozik: *Függelék „A”: Róma császárai és a görög városok* (230-233.) *Függelék „B”: Egy alternatíva: a kereszténység* (233-236.) In: Aelius Aristeidés: Róma magasztalása. *Eis Rhómén* or. XXVI – K. (A KRE BTK Ókortörténeti tanszékének kiadványai II. Sorozatcím: *Rhetores graeci imperatoriae aetatis/A római császárkor görög szónokai*), Budapest, 2002. Második, javított és bővített kiadás. (A kötetet szerkesztette és gondozta, bevezető és kíséző tanulmányokkal ellátta, valamint a kötet alapjául szolgáló görög szónoki beszédet fordította: Szlávik G.). 2 térképpel, szövegművelő ábrákkal és műmellékletekkel, 291 lap terjedelemben. ISBN 963 8392 55 X; ISSN 1589-1801

A VIZSGÁLT TÉMÁK – A MUNKATERVBEN MEGJELÖLT TÉMÁK

(II.2.) A korábban megjelentett kötet fentebb hivatkozott tanulmányában tárgyalt témák jelen projektnek is integráns részét képezik. Fokozottan vonatkozik ez a tanulmány második részének alfejezeteire. Néhány centrális jelentőségű résztémát, amelyeken jelenleg is dolgozom, felsorolnék. Már csak azért is, mivel jól mutatják a projekt főbb kutatási irányait.

(1) *Görög város a római Keleten. Polis és khóra. Az önkormányzatú város és vidéke mint adminisztratív egység*; (2) *Az önkormányzatú városok „szabadsága” és önállósága*: a szabadság korlátai; (3) *Az önkormányzatú városok „szabadsága” és „önállósága”*: az önállóság korlátai; (4) *Az elvi önállóság két tényleges korlátja a korrupció és a túlköltekezés. Egy neuralgikus pont: a városok pénzügyei*; (5) *A városi vezető réteg és a városok belső helyzete*; (6) *A városok jogállása*; (7) *A tartományi városok rivalizálása. A közelebbről is megvizsgált példák: Asia provinciában Smyrna-Ephesos-Pergamon, Bithyniában: Nikomédeia-Nikaia, ill. az Olympos melletti Prusa és Apameia-Myrleia*; (8) *A tartományi városok vezető rétegének viszonyulása a római hatalomhoz*; (9) *Társadalmi ellentétek a városokon belül: „éhséglázadások” és tüntetések*; (10) *A városok gabonaellátása, ill. szoros kapcsolatban ezzel: spekulációval is súlyosbított gabonahiány a térséget gyakorta sújtó éhínségek kialakulása során*; (11) *Keresztény közösségek és egyházszervezet a Kr. u. II-III. századi Asia provinciában*; (12) *A modern emberi jogok antik paralelljei Dión Chrysostomosnál és az ún. második szofisztika első korszakának jelentősebb alkotóinál (Aelius Aristeidés, Héródész Attikos etc.)*

Ahogy a kutatás folyamata előrehalad, a korábbi anyag bővítése és kiegészítése során több ponton is revideáltam az egyes kérdésekről kialakított korábbi nézeteimet. Eközben új témák is felmerültek a projekten belül.

ÚJ TÉMÁK A PROJEKTEN BELÜL – ÚJ KÉRDÉSFELVETÉSEK ÉS AZ EZEKHEZ KAPCSOLÓDÓAN MEGJELENTETETT TANULMÁNYOK

(II.3.) A projekt kidolgozásának állandó részét képező anyaggyűjtés során – magától értetődően – új témák is felbukkantak. Részben a nyugat-kis-ázsia városok pénzdíjas versenyeihez kapcsolhatóan (zenei és küln. athlétikai agónok; l. ehhez A *TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK JEGYZÉKÉ*ben felsorolt, előkészítés alatt álló kéziratot), részben pedig a térségben már korán megjelenő keresztény közösségek kutatása terén. Utóbbi témában két, illetve három hosszabb tanulmányt is megjelentettem a projekt futamideje alatt. Az egyik (két részletben közölt) tanulmány „a konstantinusi fordulatot megelőzően is, *kat’ exokhén* keresztény földnek nevezhető” (A. v. Harnack)⁵ Kis-Ázsia keresztény közösségeinek kialakulásához mintegy háttérül szolgáló tartományi, ill. városi igazgatás kérdéseit vizsgálja meg: Nyugat-Kis-Ázsia városi szervezete és tartományi igazgatása a keresztény közösségek megszilárdulása idején (történeti vázlat; első rész), Egyháztörténeti szemle III/1 (2002), 3-50. és ugyanezzel a címmel, második rész, Egyháztörténeti szemle III,2 (2002), 3-27. A másik – ugyancsak hosszabb – tanulmány a több

⁵ A. von Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums – in den ersten drei Jahrhunderten, Bd. I-II, Leipzig 1924⁴ (1902), II,732.

tartomány részévé lett Phrygia keresztény lakosságának a formálódó püspöki egyházakkal szembeni ellenállását vizsgálja meg. Konklúzióként a tanulmány rámutat az első jelentősebb „eretnekmozgalomként” számon tartott montanizmus mélyebben fekvő gyökereire, a helyi lakosság ellenállására a római hatalomtól is következesen támogatott hellénizáció folyamatával szemben: Egy elmaradott régió szerepvállalása a kor vallási mozgalmaiban: Közép-Phrygia montanizmusa, Egyháztörténeti szemle VII,1 (2006), 3-36.

Mindez új szempontok felvetésével bővítette az OTKÁtól elfogadott *MUNKATERV*ben kitűzött célokat. E szempontok felvetésének jogosultságát az is mutatja, hogy a kis-ázsiai térség történetét tárgyaló két részes monográfiájában (Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor I-II, Oxford 1995² [1993]) St. Mitchell, külön kötetet szentelt ezeknek a témáknak: Vol. II: The Rise of the Church.

(II.4.) A projekt második évétől (2004) kezdve új résztéma jelent meg a kutatásban: *Lycia-Pamphylia provincia* városi közösségeinek önálló vizsgálata. Mindez a projektbe foglalt anyag jelentős kibővülését eredményezte.

A résztéma vizsgálatának előterében *Lykia-Pamphylia* kettős tartomány nyugati részének, a hellénizmus koráig önálló kultúrával bíró, s császári provinciává történő szervezéséig (Kr. u. 43-ig) az önálló államiság egy sajátos formájával rendelkező (*koinon*) *Lykia* kutatása áll. *Lykia*, amely a Kr. u. I. sz. elején 23 város egyesülése volt,⁶ az Imperium Romanumon belül kimutatható három asszimilációs model közül az önkéntes akkultúráció klasszikus példájának tekinthető. (Egy, a témához kapcsolódó publikációmra – az akkultúráció teljes és energikus elutasítását jelentő Iudaea provincia példájára a *TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK JEGYZÉKE* c. rész kiegészítésében hivatkozom.). Részben ez indokolta e jelentős részkutatásnak a projektbe történő felvételét.

A KUTATÁS FOLYAMATA I. – ANYAGGYŰJTÉS ÉS AZ EGYES RÉSZTÉMÁK PUBLIKÁLÁSA

(II.5.) A kutatás eddigi folyamata előbb a munka elvégzéséhez szükséges könyvtári háttér biztosításából állt (l. lentebb a II.6. szakaszt), majd – ezzel párhuzamosan – főként a komplex témakör vizsgálatához szükséges állandó anyaggyűjtésre szorítkozott. Hogy mennyire idő-, ill. munkaigényes folyamatok sora volt ez, minderre csak egyetlen példát szeretnék felhozni itt. Az általam felhasznált számos felirat-katalógus közül (l. fentebb az I.4. szakaszt) csupán a projektben való továbbhaladásomhoz nélkülözhetetlen IK [=Inscripfen griechischer Städte aus Kleinasien, Bonn: I (1972), –], a tavalyi évvel bezárólag, 67 kötetből áll! Ráadásul megannyi esetben a külföldi kutatóintézetek könyvtárai sem rendelkeznek hiánytalanul ezzel a sorozattal. A téma nemzetközi irodalmának nyomon követése is hatalmas vállalkozásnak mondható. Az egyes részeredmények publikálása ezért csak a téma kisebb – „zárt” – egységeinek esetében volt megoldható. Mivel a hatalmas anyag szerteágazó egységei egymással szorosan összefüggnek, a végleges eredmények közzétételére csak valamennyi részegység vizsgálatának lezáródása után, majd ezek összesítő elemzését követően vállalkozhatom.

⁶ Vö. Strab(ón) XIV 3,3 – 665 (skk).

A KUTATÁS FOLYAMATA II. – BESZÁMOLÓ AZ EDDIG ELÉRT EREDMÉNYEKRŐL NEMZETKÖZI FÓRUMOKON. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK)

(II.6.) Mint megannyi más szakágban, a projekt egymásra épülő feladatainak elvégzéséhez itt is nélkülözhetetlenek voltak a nemzetközi kapcsolatok. Részint a szükséges könyvtári háttér biztosítása miatt, részint pedig azon szakmai irányítás biztosításának okán, amelyet (a téma magyarországi kutatásának már említett hiányában) számomra csak a témában nevet szerzett külföldi kutatók nyújthattak. Eredményeimről két ízben számolhattam be nemzetközi fórumon (2004 – Augst/Basel; 2006 Bern). Szűkebb témában (!) egy ízben tartottam rangos nemzetközi fórumon konferencia-előadást (2003 Bécs), egyszer egyetemi előadást (2004 Basel), és egyszer szemináriumot (2006 Basel). Részletesebben I. ehhez a *TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK JEGYZÉKE* címet viselő beszámoló C-D-E pontjait. Néhány kutatási témával, úgy tűnik, sikerült a külföldi kutatás egyes, újabban preferált irányaihoz kapcsolódnom. Mindenekelőtt ilyen a montanista mozgalom problematikája, amely újabban élénken foglalkoztatja a nemzetközi kutatást. A téma vizsgálata során elért eddigi eredményeim nemzetközi konferencián mutathattam be Basel melletti Augstban (2004-ben), majd Bernben (2006-ban). Utóbbiak alapján ez év (2007) őszére a montanista mozgalom témakörében tartandó szeminárium tartására kaptam a Baseli és a Berni Egyetem Ókortörténeti tanszékeitől megbízást. A témában való ismereteim bővítése céljaiból egyebekben már 2005-ben felvettem a kapcsolatot a heidelbergi teológiai szemináriummal. Hogy a témával az elvárt megalapozottsággal foglalkozhassak, a pályázat második évére (2004 februárjában) megszereztem a teológia habilitált doktora fokozatot.

Néhány további – részben idegen nyelven megjelent – munkámhoz I. a *TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK JEGYZÉKE* c. rész F pontját.

A fentebb a II.2. szakasz 8.§-ában megjelölt témákhoz (»A tartományi városok vezető rétegének viszonyulása a római hatalomhoz«) két hosszabb tanulmányt és több cikket jelentettem meg. Ezekre a *TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK JEGYZÉKE* c. rész G pontjában hivatkozom. Fenti közleményeim egy már kidolgozott és publikált részegység szerves folytatásának tekinthetők („A Római Birodalom képe egy Kr. u. II. századi görög rhétor szemével: a »Róma magasztalására« tartott beszéd és szerzője, Aelius Aristeidész”; In: Aelius Aristeidész: Róma magasztalása /etc./, Budapest, 2002²; 9-35.). A témát 2004 kora nyarán később Baselban, egy szakmai kollégium keretében, német nyelven is előadtam (I. ehhez a *TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK JEGYZÉKE* c. rész D pontját). A kollégák az előadásomat követő szakmai vita során tett kiegészítéseit, kritikai megjegyzéseit és javaslatait jól tudtam munkámban hasznosítani.

ELTÉRÉS AZ EREDETILEG KITŰZÖTT CÉLOKTÓL

(III.1.) Maga a kutatás – mint mondtam – elképzelhetetlen lett volna a gazdagon felszerelt külföldi könyvtárak folyamatos használata nélkül. Mindezt, az OTKA támogatása mellett, osztrák, svájci és német alapítványok támogatásával, az alapítványok kuratóriumaitól pályázat útján elnyert

ösztöndíjakkal biztosítottam. Külföldi ösztöndíjas útjaim során újabb szakmai kapcsolatokat szereztem, s ezek révén újabb ajánlókat is ahhoz, hogy megpályázhassak egyes alapítványi ösztöndíjakat. Így ezek az aspektusok, már csak kényszerűen is, mindvégig egyfajta prioritást élveztek a projekten belül.

(III.2.) A kutatással átfogni kívánt témák sora kibővült. Mindenekelőtt a tartományok belsejében élő, a városi szervezet keretébe még a Kr. u. II. század első harmadában is csak részben bevont etnikumok (mysek, prhygek stb.) vizsgálatával. De jelentős mértékben bővült *Lycia-Pamphylia provincia* nyugati felének, *Lykiának* a kutatásával is. Mindezt már maga az új – kényszerűen hosszú – (munka)cím is tükrözi: „*Szabadság idegen fennhatóság alatt*”: önkormányzatú görög városok és hellénizált helyi közösségek a római Nyugat-Kis-Ázsiában – Asia provincia, Pontus- Bithynia és Lycia-Pamphylia kettős tartományok nyugati felének igazgatása és városi közösségei az Antoninusok idején.

SZEMÉLYI VÁLTOZÁSOK A KUTATÁSI PROGRAM MEGVALÓSÍTÁSA SORÁN

(III.3.) A program utolsó évének végén (2006 kora őszén) a projekt egyetlen beltagja, Sarkady János, az ELTE BTK és a KRE BTK professor emeritusa elhunyt. Halálával egyik mentoromat, közelebbről pedig a projektbe foglalt célkitűzések hatékony és nagy tudású támogatóját veszítettem el.

A PROJEKT MEGVALÓSULÁSA (ÖSSZEGZÉS)

Mivel a téma elkészítéséhez szükséges szakirodalom jelentős része a magyarországi könyvtárakban nem áll rendelkezésre, a projekt elkészítéséhez szükséges anyaggyűjtés csak külföldi kutatóútjaim során, az ottani könyvtárakban volt folytatható. Mindez jelentős mértékben lassította, ill. hátráltatta a munkavégzés folyamatát.

Külön nehézséget jelent, ill. jelentett az, hogy a projektbe foglalt célkitűzéseket – olykor egy folyamatosan újraalkotandó szintézis részeként – együttesen kell megvalósítani. Vagyis minden újólgyűjtött anyag magával hozta, vagy hozhatta volna a téma más aspektusainak újragondolását. Ez olykor a projekt egyes, már elkészült részeinek részleges vagy teljes átdolgozásával is járt.

A joggal hatalmas vállalkozásnak mondható munka valamennyi részének – nívós – elkészítése így további erőfeszítéseket igényel. Bár a projekt egyes részei elkészültek, a készülő monográfia más részleteinek végleges kidolgozásához tovább kell folytatni a kutatást.

Az eddig rendelkezésemre álló idő során megalkottam a készülő munka vázát. Lassan kifermálódtak, majd az ismételt vizsgálódások próbáit kiállva, véglegessé váltak a kutatás főbb irányait is mutató fejezetek és alfejezetek (l. ehhez a II.1. és II.2. szakaszokat). A munka egészét átfogó folyamatos anyaggyűjtés során mindig ezek valamelyikét töltöttem meg a megfelelő tartalommal. A feliratok, az auktorszövegek vagy a szakirodalom tematikus tanulmányozása során nyert új információk egy része a projekt más részeiben is hasznosult.

Munkám befejezése egy újabb négy éves periódus végén várható. Ezt követően lezárható a kézirat, s annak végső revíziója után, meg lehet jelentetni a Kr. u. I-III. századi római Nyugat-Kis-Ázsia görög városi közösségeinek bemutatására hivatott (várakozásaim szerint legalább 350 oldalnyi terjedelmű) monografikus feldolgozást.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK – NEM A KUTATÁS JELLEGÉBŐL FAKADÓ PROBLÉMÁK A PROJEKTBE FOGLALT CÉLKITŰZÉSEK MEGVALÓSÍTÁSA SORÁN

(1) AZ IDŐ MINT TÉNYEZŐ: Már az OTKA pályázatra benyújtott *Munkaterv* opponensi véleményében is megfogalmazódott, hogy „A téma teljes forrásanyagának és szakirodalmának feldolgozása a megjelölt időszakban nehezen valósítható meg.” Mindezzel folyamatosan szembesültem az elmúlt négy év során. Annál is inkább, mivel a „Kis-Ázsia”-projekt egyetlen közreműködőjének (beltagjának), Sarkady János prof. úrnak egészségi állapota az utóbbi időkben már nem tette lehetővé, hogy aktívan is részt tudjon venni a kutatásban. Így a kettőnkre elosztott feladatokat nekem kellett – egyszemélyben – átvállalnom. Többek között ezért is szándékozom egy újabb, 4 éves futamidejű OTKA pályázatra támogatást kérni ebben a témakörben. (Egy, de lehetőleg két vagy több beltaggal.)

(2) A SZŰKRE SZABOTT PÉNZÜGYI KERETEK: Az OTKA zsűri által is „szerény támogatási igénnyel kidolgozott terv”-ként minősített pályázat megvalósítása során a rendelkezésre álló pénzügyi eszközök valóban szerénynek bizonyultak. Ez egyrészt átcsoportosításokat tett szükségessé a pénzügyi tervben. Vagyis az érdemi kutatás szempontjából fontosabb igények élveztek mindenkor elsőbbséget, akár a többi kiadás (pl. a készletbeszerzések) rovására is. Másrészt a pályázat folytatásához a futamidő alatt új, kiegészítő támogatási formák és lehetőségek után kellett nézmem. Ez csak – a fentebb már említett – külföldi pályázatok, majd a külföldi kuratóriumoktól megszavazott kutatási ösztöndíjak révén volt lehetséges. Ám ezek is jobbra szerény összegek voltak. A lényegyet tekintve egy, már működő projekt (az OTKÁtól támogatott magyarországi projekt) kiegészítései. Fontosnak tartom itt hangsúlyozni, hogy a program folytatása csak e két összetevő együttes hatása révén realizálódhatott. A „Kis-Ázsia”-projekt eddigi eredményei csak az OKTÁtól kapott éves támogatással, valamint a minden évben (szerencsés módon) elnyert külföldi ösztöndíjak pénzeszközeivel volt megvalósítható.

*

Második rész: TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK JEGYZÉKE (2003-2006)

– alább csak az OTKA-tól támogatott kutatási témában tartott nemzetközi és hazai konferencia-előadások; külföldi egyetemi előadások és szemináriumok; idegen és magyar nyelvű publikációk felsorolására szorítkozom!

(A) nemzetközi konferencián tartott előadás

– „*Griechenstädte und hellenisierte einheimische Gemeinden im römischen West-Kleinasien – Die Olivenöleinfuhr als verbindendes Mittel kultureller Kontakte*” (Kurztitel: „*Griechenstädte im römischen West-Kleinasien*”. (A konferencia témája: »Das Verbindende der Kulturen« ([IRICS] Wien, 06-09. November **2003**).

– Az előadás tanulmányá átdolgozott változata német és magyar nyelven is megjelent: l. lentebb az **F** szakasz 1a-b., ill. 2. sz. bibliográfiai tételeit.

(B) magyarországi konferencián tartott előadás

– „*Egy elmaradott régió szerepvállalása a kor vallási mozgalmában: Közép-Phrygia montanizmusa*”. (2004 őszén, a Magyar Tudomány Napján, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi karán elhangzott előadás).

– Az előadás tanulmányá átdolgozott változata később egy szakfolyóiratban is megjelent: l. lentebb az **F** szakasz 3. sz. bibliográfiai tételét.

(C): az OTKA-tól támogatott témához kapcsolódó kutatásaim ismertetése nemzetközi konferencián

– 2004 augusztus: *Althistorikertreffen in Augst/2004* (SVÁJC). Itt meghívott vendégként számolhattam be a római Nyugat-Kis-Ázsia Kr. u. I-III. századi történetéhez kapcsolódó kutatásaimról a 10 regionális egyetem (a keletfrancia-délnémet-svájci-nyugat-ausztriai régió) óorkutatóinak éves konferenciáján.

– 2006 június: *Althistorikertreffen in Bern/2006*. Újabb felkérés alapján ismét beszámolhattam a 10 regionális egyetem (a keletfrancia-délnémet-svájci-nyugat-ausztriai régió) óorkutatóinak éves konferenciáján a római Nyugat-Kis-Ázsia Kr. u. I-III. századi történetéhez kapcsolódó kutatásaim előrehaladásáról

(D): Külföldi egyetemen vendégelőadóként tartott előadás

– „*Das Römische Reich mit den Augen eines griechischen Rhetors des 2. Jahrhunderts n. Chr.: die «Zum Lobpreis Roms» gehaltene Rede und ihr Verfasser, Aelius Aristeides.*“ (2004 júliusában Baselben, az ottani egyetem Ókortörténeti tanszékének meghívására tartott előadás).

(E): Külföldi egyetemen vendégelőadóként tartott szeminárium

– „*Alltagsleben in Pannonien im Spiegel der Inschriften*”. – gyakori kitenintéssel a Kr. u. I-III. századi Nyugat-Kis-Ázsia görög nyelvű felirataira. (Szakmai vitával egybekapcsolt epigráfiai szeminárium, ún. Kollegenseminar. o 2006 június; Universität Basel/Seminar für Alte Geschichte/SVÁJC).

(F): a témában megjelentetett közlemények – tanulmányok

– [1a] Griechenstädte und hellenisierte einheimische Gemeinden im römischen West-Kleinasien. – Die Olivenöleinfuhr als verbindendes Mittel kultureller Kontakte. In: www.inst.at/trans/15Nr/05_12/szlavik.15.htm

(A 2003. november 6-11. között Bécsben, a *Das Verbindende der Kulturen* témakörében rendezett tartott előadásom rövid tanulmányá átdolgozott, német nyelvű változata

– [1b] A konferencia szervezőinek közlése szerint, a fentebb hivatkozott kötet tanulmányai 2005 végén nyomtatott formában is megjelentek.)

– [2] Görög városok és hellénizált helyi közösségek a római Nyugat-Kis-Ázsiában – Az olívaolaj- import mint a kulturális kapcsolatok eszköze. In: Ami a kultúrákat összeköti. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara Irodalomtudományi Doktori Iskolájának kiadványa. (Szerk.: Hima Gabriella), Budapest, 2004; 219-236. [A 2003. november 6-11. között Bécsben, a *Das Verbindende der Kulturen* témakörében rendezett konferencián tartott előadásom rövid tanulmányá átdolgozott, német nyelvű változatának magyar fordítása; a szabott terjedelem okán csekély – a hazai olvasóközönség igényeit szem előtt tartó – kiegészítésekkel.

– [3] Egy elmaradott régió szerepvállalása a kor vallási mozgalmaiban: Közép-Phrygia montanizmusa, Egyháztörténeti szemle VII,1 (2006), 3-36.

(G): a témában megjelentetett közlemények – könyvrészletek

– Egy görög rhétor a principatus-ideológia szolgálatában: a »királyságról« szóló négy beszéd és szerzője, Dión Chrysostomos, 30-118. **Bevezető tanulmány.**

– Uo.: Dión Chrysostomos (életrajzi vázlat az első ‚királybeszéd‘ elhangzásának időszakáig. Válogatott, annotált bibliográfia), 119-125. Függelék "A".

– Uo. Dión Chrysostomos: A »királyságról« szóló első beszéd. (*Peri basileias á* – ed. De Budé et al.) Fordította Szlávik G.:133-145. (Az eredeti – görög – szöveggel egybevetett, **lektorált fordítás!**)

– Uo. Jegyzetek a fordításhoz; 148-166 (részben szócikk jellegű kommentárok, a nemzetközi tudományosság a témában elért addigi eredményeit megjeleníteni hivatott annotált bibliográfiával).

– Uo. „*Héraklés a válóúton*” – Dión Chrysostomos első ‚királybeszéd’-ének Héraklés-allegóriája (or. I, 59/60–83/84.) – Egy görög „értelmiségi” reflexiói a princeps isteni kiválasztottságának teóriájához, illetve az adoptiós principatus rendszeréhez; 189-228. **Kísérő tanulmány.**

In: Dión Chrysostomos: A „királyságról” szóló első beszéd. Peri basileias á. (A KRE BTK Ókortörténeti tanszékének kiadványai III. *Sorozatcím: Rhetores graeci imperatoriae aetatis/A római császárkor görög szónokai*), Budapest 2004. (A kötetet szerkesztette és gondozta, bevezető és kísérő tanulmányokkal ellátta, valamint a kötet alapjául szolgáló görög szónoki beszédet fordította: Szlávik G.). 292 lap terjedelemben, + 1 ívnyi ábrával és műmelléklettel. ISBN 969 8392 62 2; ISSN 1589–1801 – A kötet megjelentetését a KRE BTK támogatta.

– A szerkesztésben megjelent kötet általam írott részei közül csak szorosan a témához kapcsolódó tanulmányokat tüntetem fel itt!

– [Könyvbemutató: 2005. május 13-án, a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Könyvtárának olvasótermében. A kötetet bemutatta: *Sarkady J.*]

– [Recenzió a kötetéről: Ant(ik)Tan(ulmányok) XLIX (2005), 326-328; *Könczöl M.*, továbbá *Confessio* 2005/3, 113 sk; *Ritoók Zs.*]

MEGJEGYZÉS: A fentebb felsorolt tanulmányok azt mutatják be, *hogyan látta saját helyét és szerepét a Birodalom Kr. u. II. század eleji vezetőrétege; mit várt el, és hogyan viszonyult a császári hatalomhoz.* (Értelemszerűen itt az Antoninusok korában a senatusba mind nagyobb számban keemelt keleti municipalis vezetőréteg képviselőire gondolok.)

KIEGÉSZÍTÉS

(I.): AZ OTKA-PÁLYÁZAT BENYÚJTÁSÁNAK ÉVÉBEN, A PÁLYÁZAT BENYÚJTÁSÁT KÖVETŐEN, A TÉMÁBAN MEGJELENTETETT TANULMÁNYOK

– [1] Nyugat-Kis-Ázsia városi szervezete és tartományi igazgatása a keresztény közösségek megszilárdulása idején (történeti vázlat; *első rész*), Egyháztörténeti szemle III/1 (2002), 3-50.

– [2] Nyugat-Kis-Ázsia városi szervezete és tartományi igazgatása a keresztény közösségek megszilárdulása idején (történeti vázlat; *második rész*), Egyháztörténeti szemle III,2 (2002), 3-27.

AZ OTKA-TÓL TÁMOGATOTT KUTATÁSI TÉMA EGY ASPEKTUSAIHOZ KAPCSOLÓDÓ CIKK (RÖVIDEBB TANULMÁNY)

– Egy lázongó térség a római Keleten: Iudaea provincia, GESTA IV,1 (2004), 33-44. [GESTA = az ME BTK kb. évente megjelenő történész folyóirata.]

MEGJEGYZÉS: A cikk voltaképpeni témája az akkultúráció elutasítása. Vö. ehhez a nyugat-kis-ázsiai térségben a *Lycia-Pamphylia* kettős tartomány nyugati fele, *Lykia* által – eklatáns módon – példázott akkultúrációs folyamatot.

AZ OTKA-TÓL TÁMOGATOTT KUTATÁSI TÉMA EGY MÁSIK ASPEKTUSÁHOZ (a római hatalomtól is támogatott hellénizáció folyamatával, ill. a püspöki egyházak kiépülésének folyamatával szemben tanúsított helyi ellenállás) KAPCSOLÓDÓ SZEMINÁRIUM TARTÁSÁRA SZÓLÓ – KÜLFÖLDI – MEGHÍVÁS

2007 november: Basel és Bern.

Ideiglenes munkacím: »*Lokale Widerstand gegen den Hellenismus und die Großkirche in dem römischen West-Kleinasien: Die Bewegung der Montanisten*«.

KÉZIRAT ELŐKÉSZÍTÉS ALATT

(1) Királyok, filozófusok és atléták– Adalékok a sport és a sporttevékenységek értékeléséhez a római császárkor görög szónokainál. Első rész: Dión Chrysostomos és Aelius Aristeidés. A három, szervesen egymásra épülő részre tervezett tanulmányorozatot először magyar nyelven kívánom megjelentetni, néhány sporttörténeti témákat is felvető szónoki beszéd kísérő tanulmányaként. A kb. 65 (hatvanöt) nyomtatott oldalnyi kézirat első része, a még szükséges kisebb módosításokkal, (nyomda)kész.

(2) *Menschenrechte in der Antike, in den alt- und neutestamentlichen Epochen und während der sogenannten zweiten Sophistik.*

– Ez az OTKA-tól 2002-ben jóváhagyott MUNKATERV záró pontjában ígért kutatási téma. A nemzetközi projekt keretében (AÖU = Stiftung Aktion Österreich-Ungarn etc.) készülő kutatási téma rám eső része: *Menschenrechte in der neutestamentlichen Epoche und während der sogenannten zweiten Sophistik.*

MEGJEGYZÉS: Ennek a (rész)témának a kutatása is szoros kapcsolatban áll a nyugat-kis-ázsiai térségben tevékenykedő rhétorok – küln. Dión Chrysostomos és Aelius Aristeidés – beszédeinek tanulmányozásával. (A ránk maradt szónoki beszédek, mint már utaltam rá, egyben a térségben található városok belső életének elsőrangú forrásai is.). A (rész)téma kutatásához ugyancsak felhasználok a nyugat-kis-ázsia régió városi közösségeitől magánszemélyeknek állított feliratokat.

Mindkét kézirat, elkészülte, ill. publikálása után, a készülő Kis-Ázsia-projekt szerves részét képezi.